

การเมืองภาคพลเมือง : ทบทวนวรรณกรรม เพื่อสร้างตัวชี้วัด

หรือตัวบ่งบอกการเมืองของพลเมือง¹

Citizen Politics : Literature Reviews for Making Citizen Politics Indicators

รงค์ บุญสวยขวัญ | Rong Boonsuaykhwan

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อทบทวนวรรณกรรมทางวิชาการเกี่ยวกับการเมืองภาคพลเมือง เพื่อเป็นข้อเสนอเชิงแนวคิดการสร้างตัวชี้วัดหรือตัวบ่งบอกการเมืองภาคพลเมืองของประชาชนในประเทศไทย โดยใช้วิธีวิทยาการศึกษาข้อมูลเชิงทฤษฎีจากการสังเคราะห์วรรณกรรมที่เกี่ยวกับการเมืองภาคพลเมือง และแนวคิดอื่น ๆ ที่พ้องความหมายกับการเมืองภาคพลเมือง

ผลการศึกษา พบว่า คุณลักษณะเชิงเนื้อหาที่เป็นตัวบ่งชี้หรือตัวชี้วัด “การเมืองภาคพลเมือง” ในบริบทประชาธิปไตยไทยมี 4 ลักษณะ ประกอบด้วย ประการแรก กลุ่มองค์กร หรือขบวนการทางสังคม ประการที่สอง คุณลักษณะของผู้นำ แกนนำ ประการที่สาม คุณลักษณะของสมาชิก และประการสุดท้าย การเชื่อมโยงเครือข่าย

คำสำคัญ : พลเมือง การเมือง ตัวชี้วัด

¹ ปรับปรุงจากโครงการวิจัย “ตัวชี้วัดการเมืองภาคพลเมืองในบริบทประชาธิปไตยไทย” สนับสนุนโดยสภาพพัฒนาการเมือง สถาบันพระปกเกล้า ปีงบประมาณ 2556

Abstract

This research aims to review academic literatures about citizen politics for the creation of (citizen politics) indicators in Thai Democracy. The methodology of this research is using secondary source about citizen politics and the relevance concepts. This research reveals that the characteristics of “citizen politics indicators” in Thai Democracy compose of 4 respects : groups, organizations, or social movement; characteristics of a leader; characteristics of a member; and the social network.

Keyword : Citizen, Politics, Indicators

บทนำ

ในระยะกว่าสองทศวรรษที่ผ่านมาพัฒนาการของสังคมไปสู่สังคมเปิดตามพลังของกระแสการสร้างและการจรรโลงประชาธิปไตย พร้อมกับมีการกล่าวอ้างถึงคำว่า “การเมืองภาคพลเมือง” กันมากขึ้นและให้ความหมายการอธิบายคำนี้แตกต่างกันไปตามความรู้สึกความปรารถนาของแต่ละคน คำว่า “พลเมือง” หรือ Citizen จึงผันแปรตามระบบความเชื่อ การให้ความหมายจึงผูกผันตามบริบททางสังคม² เพราะว่าพลเมืองคือบุคคลที่ไม่ล่องลอย แต่อยู่ในบริบทของ “รัฐ” “สังคม” และ “ชุมชน” จึงมีความหมายถึงความคิดเห็นที่หลากหลายมาก เป็นทั้งประสบการณ์ และแนวคิดที่ยอมรับตลอดมากกว่า 1,500 ปี และพลเมืองอาจจะผูกผันไปตามยุคสมัยและระบบการเมืองการปกครองด้วย นักวิชาการอย่าง Marshall ในงาน “Citizenship and Social Class” ได้สร้างกรอบแนวคิดการอธิบายถึงพลเมืองในสังคมการเมืองว่ามี 3 มิติ คือ พลเมืองในมิติสังคม พลเมือง (Civil) พลเมืองในมิติของระบบการเมือง (Political) และพลเมืองในมิติของสังคม (Social) เช่นเดียวกับ Maurice Roche ที่เขียนในงาน Social Citizenship :

² สรุปรจากไชยยันต์ ชัยพร. เอกสารประกอบการบรรยายปรัชญาเมือง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ไม่มีปีที่พิมพ์

Grounds of Social Change ยกระดับทำให้เข้าใจพลเมืองว่าสัมพันธ์กับ “ความซับซ้อน” และ “บริบท” (Complexity & Contextual) โดยที่ลักษณะของความซับซ้อนจากโครงสร้าง ส่วนลักษณะของบริบทจะสัมพันธ์กับความอิสระจากภาคส่วนต่าง ๆ เจื่อนไขต่าง ๆ ทั้งนี้ทั้งนั้น “ความซับซ้อน” เป็นแนวคิดและปฏิบัติการของพลเมืองที่มีความสลับซับซ้อน เป็นไปตามเงื่อนไขหลากหลายมิติ เช่น พลเมืองต้องอยู่ในโครงสร้างของสังคมพลเมือง พลเมืองของระบบการเมือง และพลเมืองในสังคม ทั้งนี้เงื่อนไขของความซับซ้อนนี้ส่งผลทั้งมิติด้านบวกและมิติด้านลบต่อวิถีชีวิตของปัจเจกบุคคลในสังคมการเมืองภายใต้สถานการณ์ต่าง ๆ ส่วน “บริบท” นั้นเน้นการพิจารณาว่าพลเมืองดำรงอยู่ในภายใต้สิทธิต่าง ๆ ที่มาจากและส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์หรือเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์และความเป็นสถาบันต่าง ๆ อันเป็นพื้นฐานก่อให้เกิดปฏิบัติการของสิทธิต่าง ๆ ทั้งสิทธิในสังคม และสิทธิในทางการเมือง³ Maurice Roche ได้ขยายความลักษณะของความซับซ้อนที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์กับสถาบันต่าง ๆ ทำให้จำแนกพลเมืองว่ามี 3 ระดับ คือ พลเมืองที่เป็นปัจเจกบุคคล พลเมืองของระบบการเมือง และพลเมืองของสังคม⁴ จึงทำให้ได้ประโยชน์จากความซับซ้อนและบริบทดังที่ ธเนศวร์ เจริญเมือง กล่าวไว้ทำนองว่าพลเมืองในเส้นทางประวัติศาสตร์นั้นเปลี่ยนแปลงไปและไม่เหมือนกัน ทำให้แต่ละฝ่ายต่างก็หาประโยชน์จากคำ ๆ นี้ เพราะคำนี้มีความหมายด้านบวกหลายอย่าง เช่น ได้สิทธิที่จะรับบริการจากรัฐ⁵ ส่วน เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ได้ชี้ลงไปว่าพลเมือง คือ บุคคลที่เสียภาษี ปฏิบัติตามกฎหมาย และร่วมกิจกรรมทางการเมือง แต่ที่สรุปไม่แตกต่างจากที่กล่าวมาแล้ว กล่าวคือ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ เห็นว่าพลเมืองมี 2 มิติ คือ พลเมืองในมิติของการเป็นปัจเจกบุคคล และพลเมืองในมิติที่เป็นสมาชิกสังคม โดยมีคุณธรรมของปัจเจกบุคคลและคุณธรรมของพลเมือง (Civic Virtue) ที่เน้นส่วนรวม ในมิติแรกนั้นต้องมีศักดิ์ศรี และคุณค่าของตนเอง ส่วนในมิติที่สอง ต้องเน้นความเท่าเทียมต่อกัน เป็นมิตรต่อกันและกัน เอาใจจนอื่นใส่ใจเรา เสียสละต่อส่วนรวมและผู้อื่นมากกว่าการแก่งแย่งแข่งขัน สามารถแก้ปัญหาข้อขัดแย้ง

³ Roche, M. 2002. pp 69 -72

⁴ Roche, M. 2002. pp 70

⁵ เก็บความจาก ธเนศวร์ เจริญเมือง. 2548. หน้า 3 - 4

หรือหาข้อยุติได้ด้วยการอภิปรายการแลกเปลี่ยนความเห็นอย่างสุภาพและเท่าเทียมกัน⁶ ทั้งหมดทั้งปวงที่อธิบายมานี้ก็เพื่อชี้ให้เห็นความหลากหลายของความหมาย แต่พอจะสรุปได้ว่าพลเมืองคือบุคคลที่ต้องแสดงบทบาทในกิจกรรมสรรค์สร้างสังคม

เช่นเดียวกับสังคมการเมืองสมัยใหม่ก็ยังมีการใช้คำว่า “พลเมือง” กันมากและมีแนวคิดที่แยกแตกต่างกันออกไป ทำให้คำนี้จึงถูกใช้ควบคู่หรือบางครั้งก็ทดแทนกับคำว่า “ประชาสังคม” แม้ว่าจะมีความแตกต่างในรายละเอียดเชิงแนวคิดทฤษฎีจนทำให้งานหลาย ๆ ชิ้นใช้ทดแทนกัน เช่น งานของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ได้กล่าวถึงประชาสังคม คือ กลุ่มองค์กรที่รวมขึ้นมาจากพลเมือง ทำให้ประชาสังคม คือ ความเป็นพลเมืองที่มีใช้เน้นปัจเจกชนนิยม⁷ เช่นเดียวกับการตีความของกฤติยา อาชวนิจกุล และคณะ ที่ว่าประชาสังคมคือการเมืองภาคประชาชน⁸ ที่กล่าวเช่นนี้เพราะต้องการจะสะท้อนให้เห็นถึงการยอมรับนิยามความหมาย คำอธิบายพลเมืองในมิติการวิจัยและวิชาการในสังคมวิชาการไทยในระยะสองทศวรรษที่ผ่านมาที่กล่าวถึงพลเมืองสัมพันธ์กับประชาสังคมอยู่เสมอ

เมื่อกล่าวถึงการเมืองภาคพลเมือง คือ การใช้อำนาจของพลเมืองในกิจกรรมทางสังคม กิจกรรมทางการเมืองตามสิทธิของพลเมือง เกิดขึ้นได้ในระดับชุมชนหรือระดับชาติในประชาธิปไตยไทยที่มีตั้งแต่ทศวรรษ 2510 ได้พัฒนามาสู่กิจกรรมทางการเมือง สิทธิเสรีภาพ สิ่งแวดล้อม ความรู้ภูมิปัญญา สุขภาพอนามัย สิทธิทางเพศ หรืออาจจะกล่าวโดยรวมคือพลเมืองได้ใช้อำนาจของตนในกระบวนการพัฒนาคุณภาพชีวิต จัดการชุมชนท้องถิ่นของตนเอง ด้วยการไปหนุนเสริมกับรัฐ บางกิจกรรมอาจจะทำหยาบกับอำนาจรัฐ การแสดงออกนี้ในมิติการมีส่วนร่วมทางการเมืองของพลเมืองที่ส่งผลต่อการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐใหม่ พลเมืองจึงเป็นตัวกระทำทางการเมืองใหม่ในรัฐพหุนิยมที่เน้นบทบาทของกลุ่มองค์กรทางสังคมในกระบวนการทางนโยบาย ซึ่งผู้วิจัยเชื่อว่านี่คือ การเมืองของพลเมือง

⁶ เอนก เหล่าธรรมทัศน์. 2542. หน้า 41 ; เอนก เหล่าธรรมทัศน์. 2556. หน้า 29, 38, 78, 80

⁷ เก็บความจากเอนก เหล่าธรรมทัศน์. อ่างแล้ว. 2542. หน้า 35 - 43 และดูการตีความของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ว่า พลเมือง คือ ประชาสังคม ดังที่ผู้วิจัยได้อ้างอิงเอนก เหล่าธรรมทัศน์ นำมาเขียนไว้แล้ว

⁸ อนุชาติ พวงสำลี และกฤติยา อาชวนิจกุล (บรรณาธิการ). 2542. หน้า 4 - 5

วัตถุประสงค์การวิจัย

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทบทวนวรรณกรรมทางวิชาการนำไปสู่การสร้างกรอบแนวคิดเพื่อสร้างตัวชี้วัดหรือตัวบ่งบอกการเมืองภาคพลเมืองในสังคมไทย

ข้อค้นพบของงานวิจัย

จากการทบทวนวรรณกรรมเพื่อตอบวัตถุประสงค์ของงานวิจัยชิ้นนี้ พบว่า เมื่อกล่าวถึงพลเมืองและการเมืองพลเมืองจะมีงานที่อธิบายให้เข้าใจได้ถึงลักษณะของความเป็นพลเมืองในฐานะปัจเจกบุคคลและการกระทำร่วมกันของกลุ่มคนที่เหมือน ๆ กันว่าคือ *คุณลักษณะประการแรก* การเมืองภาคพลเมืองที่พินิจพิจารณาไปที่ความเป็นสมาชิกของกลุ่มคน องค์กร ขบวนการทางสังคม *คุณลักษณะประการที่สอง* การเมืองภาคพลเมืองเน้นที่ความเป็นปัจเจกบุคคล *คุณลักษณะที่สาม* การเมืองภาคพลเมืองเน้นที่ผู้นำ แกนนำ *คุณลักษณะประการที่สี่* ของการเมืองภาคพลเมืองที่ให้ความสำคัญกับการเชื่อมโยงเครือข่ายทางสังคม

กลุ่มคน องค์กร ขบวนการทางสังคม

คุณลักษณะประการแรกของการเมืองภาคพลเมืองในสังคม พบว่า มีงานทางวิชาการจำนวนมากมีเนื้อห่าอย่างเปิดเผยและ / หรือมีเนื้อหาเชิงแอบแฝงที่พินิจพิจารณาไปที่ความเป็นสมาชิกของกลุ่มคน องค์กร ขบวนการทางสังคม เช่น งานของเอนก เหล่าธรรมทัศน์⁹ งานของธเนศวร์ เจริญเมือง¹⁰ งานของสีลาภรณ์ บัวสาย¹¹ งานของ Donatella della Porta ชื่อหนังสือ Can Democracy be saved? ที่กล่าวถึงพลเมืองประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมที่ความเป็นพลเมืองแตกต่างจากพลเมืองในระบอบเสรีประชาธิปไตย แม้ว่าในเสรีประชาธิปไตยเน้นพลเมืองที่มีความอิสระเสรีและความเสมอภาค

⁹ เก็บความจากเอนก เหล่าธรรมทัศน์. อ้างแล้ว. 2542. หน้า 35 - 43, 2556. หน้า 77, เอนก เหล่าธรรมทัศน์. 2556. หน้า 42, 77

¹⁰ เก็บความจาก ธเนศวร์ เจริญเมือง. อ้างแล้ว. 2548. หน้า 10 - 13

¹¹ เป็นงานที่เน้นการสร้างตัวชี้วัดเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคม โดยตัวชี้วัดนั้นต้องวัดเพื่อเป้าหมายคือความเข้มแข็งของชุมชน สีลาภรณ์ บัวสาย เสนอว่า เครื่องในการทำตัวชี้วัดจึงอยู่ในรูปของ “กลุ่ม องค์กรทางสังคม” และ “ชุมชน” ในสีลาภรณ์ บัวสาย. 2541

ส่วนประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมเน้นความเป็นสมาชิกในสถาบันการเมืองหรือองค์กรการเมือง ทั้งนี้ในมิติเศรษฐกิจการเมืองได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในขั้นตอนการตัดสินใจ¹² งานของ Engin F. Isin¹³ งานของ Robert D. Putnum¹⁴ งานของ ทอม เมอร์ตัส (บรรณาธิการ)¹⁵ งานของสถาบันเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน มหาวิทยาลัยนเรศวร เป็นชุดเอกสารทางวิชาการ 1 ใน 7 เล่ม ก็เน้นกลุ่ม องค์กรและเครือข่ายเพื่อขับเคลื่อนงานชุมชน¹⁶ งานของปรีดา เรื่องวิชาการ ชื่อว่า “งานพลังกลุ่ม สร้างสุข” ที่เขียนในแนวทางการบริหารแบบพุทธสำหรับองค์กรเปลี่ยนแปลงสังคม งานของ ณรงค์ บุญสวยขวัญ ที่ศึกษากระบวนการของประชาสังคมในพื้นที่ชนบทที่พบความเป็นกลุ่ม องค์กร ขบวนการทางสังคม¹⁷ ในขณะที่งานอีกหลายชิ้นมีความก้าวหน้าทางเนื้อหาทาง วิชาการมาก เพราะก้าวข้ามการอธิบายการเมืองภาคพลเมืองที่นิยมเฉพาะเพียงแค่กลุ่ม องค์กร ขบวนการทางสังคม โดยก้าวไปถึงกระบวนการบริหารจัดการกลุ่ม องค์กรทาง สังคมแล้ว เช่น งานของนฤมล ทับจุมพล, นันทิยา หุตานวัตร และณรงค์ หุตานวัตร, ประภาส ปิ่นตบแต่ง, สุรพล จรรยากุล, ไวทีสย์ สมุทรกลิน และเพ็ญพักตร์ ทองแท้, Bryant & White,¹⁸ ทั้งนี้งานต่าง ๆ จะกล่าวถึงการจัดการกลุ่ม องค์กรผกผันหรือขึ้นอยู่

¹² Porta, Donatella della. 2013 : P 38 - 39

¹³ Engin F. Isin. 2002. P 307

¹⁴ Putnum, Robert D. 2000.

¹⁵ พบในงานนี้ว่ากลุ่ม องค์กร ขบวนการ และบุคคลในวงการเคลื่อนไหวหลายกรณี ในงาน ของ ทอม เมอร์ตัส (บรรณาธิการ). ขบวนการความเคลื่อนไหว : อีกโลกหนึ่งจะเป็นจริงได้หรือไม่. 2555 แปลโดย ภักดี วีระภาสพงศ์ และคณะ

¹⁶ งานชิ้นนี้ให้ความสำคัญกับ 3 แนวคิดโดยแบ่งเนื้อหาออกเป็นบท 3 บท. พีรธร บุญยรัตนพันธ์. 2552

¹⁷ ณรงค์ บุญสวยขวัญ. 2549

¹⁸ Denhardt, 2004 : 82 งานชิ้นนี้เสนอว่าการจัดกลุ่มองค์กรออกเป็น 2 ลักษณะ คือ องค์กรในระบบปิดกับองค์กรในระบบเปิด (Close - Open System) นอกจากนี้งานที่กล่าวถึง การบริหารจัดการกลุ่ม องค์กร ขบวนการที่เด่น ๆ ในการเคลื่อนไหวของการเมืองภาคพลเมือง เป็นต้นว่า งานของนฤมล ทับจุมพล, 2543, หน้า 88 - 90 ; นันทิยา หุตานวัตร และณรงค์ หุตานวัตร, 254, หน้า 53 - 55 ; ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541, หน้า 99 ; สุรพล จรรยากุล, 2542, หน้า 55 - 56 ; ไวทีสย์ สมุทรกลิน และเพ็ญพักตร์ ทองแท้, 2530, หน้า 128 ; Bryant & White, 1984, pp. 15 - 30 ; หรือแม้ กระทั่งงานของมหาวิทยาลัยต่างประเทศ และองค์กรระหว่างประเทศ เช่น สาระสำคัญที่สามารถสืบค้นย ดังกล่าวนี้ได้จาก www.jhu.edu ; www.USAID ; www.WorldBank ; Haynes, 1997

กับบริบทและความจริงของแต่ละพื้นที่ มีการใช้บรรทัดฐานแทนกฎระเบียบ อาจจะมีกฎหมายรองรับ แม้ว่าส่วนใหญ่จะไม่มีกฎหมายรองรับ อาจจะมีเล็กหรือยุติกลุ่ม องค์กร ได้ง่ายแต่อย่างไรก็ตาม มีประเด็นร่วมกันประการหนึ่ง คือ เมื่อก้าวถึงกลุ่ม องค์กร คือ ปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีได้เกิดขึ้น ดำรงอยู่อย่างลอย ๆ โดด ๆ แต่จะสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมหรือบริบทต่าง ๆ อันมีอิทธิพลกำหนดลักษณะของรูปแบบและการบริหารจัดการ เฉกเช่นที่ Morgan¹⁹ กล่าวไว้ในการอุปมาอุปไมยองค์กรเหมือนสิ่งมีชีวิตที่ปรับตัวตลอดเวลาและอุปมาองค์กรเหมือนวัฒนธรรมที่มีค่านิยม ความคิด ความเชื่อแฉ่งและมีพลังอยู่เช่นเดียวกัน

ตามที่กล่าวแล้วข้างต้นว่า การอธิบายพลเมืองและการเมืองภาคพลเมืองนั้นสัมพันธ์กับบริบท กล่าวคือ พลเมืองที่อยู่ในกลุ่ม องค์กร หรือพลเมืองในสังคมภาคการเมืองเป็นพลเมืองที่มีใช้ในมิติของความเป็นปัจเจกนิยม ตรงกันข้ามกลับให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มทางสังคม ซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญของพลเมืองในแนวชุมชนนิยม (communitarian) ที่ความสำคัญในวงวิชาการสายหนึ่งในปัจจุบัน เช่น ในงานของนักคิดสายชุมชนนิยมอย่าง Etzioni ที่เขาค้นพบว่าพลังของกลุ่มคน องค์กรเป็นกลไกในการขับเคลื่อนชุมชนที่ดี เพราะสถาบันทางการเมืองดั้งเดิมมีวิฤติ เขาจึงเสนอให้หรือฟื้นฟูพลังชุมชนที่มีอยู่ตั้งแต่อดีต อันมีพลังอำนาจให้เป็นขบวนการใหม่ งานชิ้นนี้มาจากความเชื่อที่ว่าปัญหาต่าง ๆ ในสังคมอเมริกาจากฐานหรือเป็นผลพวงจากการตื่นสติ การเน้นสิทธิปัจเจกบุคคลที่มีหลากหลายและเกิดขึ้นอย่างสูงมาก นับว่ามีพลังมากในการเคลื่อนตัวของสหรัฐอเมริกา ผ่านสิทธิในการพูด สิทธิของส่วนบุคคล เน้นอนว่ามีโอกาสนำไปสู่ความขัดแย้งในชุมชน ดังนั้น Etzioni จึงได้เสนอหรือสร้างสัญญาประชาคมใหม่เพื่อดุลยภาพขึ้นมาสองประการ คือ การเคารพการคุ้มครองสิทธิของปัจเจกบุคคลและการคุ้มครอง การดูแลสังคม โดยที่บุคคลต้องคิดว่าสังคมเป็นของเราและเราต้องดูแลสังคมที่จะเกิดขึ้นหรือที่อาจจะเกิดขึ้นด้วย โดยเราต้องดูแลสถาบันต่าง ๆ ที่เคยมีอยู่ในสังคม ด้วยการเคารพกฎระเบียบทางสังคมที่ช่วยกันรังสรรค์ขึ้นมา เพราะกฎเหล่านั้นมาจากฐานของระบบคุณค่าร่วมกันและความเชื่อร่วมกันซึ่งความเป็นสังคมชาติ แนวคิดในสายวิชาการนี้เป็นแนวคิด “ชุมชน” อันเป็นแนวคิดที่รื้อฟื้นขึ้นมาใหม่แนวคิดหนึ่งที่เป็นกระแสสำคัญในปัจจุบัน²⁰ ส่วนในงานของไทยอย่างที่ปรากฏในงานของงานเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ที่อ้างแล้ว ได้ระบุชัดเจนว่า พลเมือง คือ...คือการปกครอง

¹⁹ Denhardt. 2004 : P 82. Morgan. 1986

²⁰ สนใจสามารถอ่านได้จากงานของ Etzioni : 80 A. 1991. P 89, 115, 123 - 133

โดยพวกเราเอง...หมายถึงการรวมตัวกันขึ้นมาเป็น กลุ่ม องค์กร สมาคมต่าง ๆ ของประชาสังคมและเข้าไปทำแทนรัฐหรือร่วมกระทำกับรัฐ²¹ แล้วเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ก็มาสรุปอีกครั้งในงานเดียวกันว่า พลเมืองต้องพึ่งตนเองให้มากขึ้น หรือต้องรวมกำลังกันแก้ไขปัญหาด้วยตนเองให้มากขึ้นและหากมีปัญหาไหนที่รัฐบาลเข้ามาทำแทนให้หรือทำให้ก็ต้องกำกับดูแลหนุนช่วยรัฐบาลอย่างเต็มกำลัง พลเมืองไม่เพียงต้องการรัฐบาลประชาธิปไตย หากต้องการรัฐบาลที่เป็นของพลเมืองด้วยในการทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวม พลเมืองอาจรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย องค์กรต่าง ๆ ที่อยู่นอกภาครัฐ โดยเครือข่าย องค์กร สถาบันเหล่านี้อาจจะมุ่งกระทำการเพื่อประโยชน์ หรือกระทำตามหลักคิดที่เป็นลักษณะเฉพาะตนหรือเฉพาะกลุ่มตนก็ได้...ตัวอย่างเครือข่าย องค์กร สถาบัน เหล่านี้เช่น สมาคมธุรกิจ หอการค้าต่าง ๆ สหภาพแรงงานต่าง ๆ ยุวพุทธสมาคม แพทยสภา สำนักงานจุฬาราชมนตรี กรรมการสุเหร่า อุบาสก อุบาสิกาในวัดต่าง ๆ สมาคมส่งเสริมวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ฯลฯ เราเรียกว่า เครือข่ายองค์กร สถาบันเหล่านี้ว่า “ประชาสังคม”²²

จากสาระโดยสรุปเบื้องต้นนี้ จึงมีแนวคิดสองประการ คือ *ประการแรก* การยอมรับโดยตรงชัดเจนเกี่ยวกับกลุ่ม องค์กร ขบวนการทางสังคม กับ*ประการที่สอง* มีนัยที่สะท้อนถึงความหมายปรากฏการณ์กลุ่มทางสังคม องค์กรทางสังคมและขบวนการทางสังคม สอดคล้องกับแนวคิดการกระทำร่วมกันทางสังคมของบุคคลหรือพลเมือง โดยที่กระบวนการดังกล่าวสามารถเพิ่มพลังอำนาจให้พลเมืองในสังคมการเมือง ทำให้พลเมืองมีบทบาท มีตำแหน่งแห่งที่ที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นตัวกระทำทางการเมืองใหม่ ในปริมณฑลทางการเมือง อำนาจรัฐและอำนาจทางสังคมได้อย่างดุขณี พลเมืองจึงทำการเคลื่อนไหวกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยความผูกพันจากระบบความเชื่อ ระบบคุณค่าร่วมกัน ร่วมสร้างเป้าหมายสร้างผลประโยชน์ร่วมกันที่ไม่ต้องพึ่งพิงรัฐและไม่ปฏิเสธอำนาจรัฐ ผ่านกลุ่ม องค์กร ขบวนการที่กระทำร่วมกัน แล้วส่งผลให้เกิดการปรับกระบวนการ กลไกทางการเมืองใหม่ในปริมณฑลโครงสร้างอำนาจการเมืองและอำนาจรัฐแบบเดิมได้อย่างมีคุณภาพทางอำนาจมากขึ้น

²¹ เอนก เหล่าธรรมทัศน์. 2556. หน้า 42

²² เรื่องเดียวกัน

พลเมืองในฐานะปัจเจกบุคคล

คุณลักษณะของพลเมืองที่ต้องเน้นพลเมืองที่มีความเป็นปัจเจกบุคคล พบว่ามีการเสนอแนวคิดแบบดั้งเดิม โดยที่ข้างต้นผู้วิจัยได้อธิบายไว้ในระดับหนึ่งแล้ว เพียงพอที่จะสรุปคุณลักษณะของปัจเจกบุคคลที่เป็นพลเมือง คือ ประการแรก บุคคลที่มีลักษณะของ “คุณธรรมของพลเมือง” ในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคล เช่น งานที่ณรงค์ บุญสวยขวัญ ได้ศึกษาโดยสังเคราะห์แนวคิดเชิงทฤษฎีพบว่ามี 4 ลักษณะ คือ (1) การมีจิตสาธารณะ (2) สมาชิกมีคุณลักษณะพลเมือง (3) ต้องมีความไว้วางใจกัน (4) อดทนอดกลั้น (Tolerance) หรือมีขันติ (patience)²³ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ตีความเชิงสรุปอย่างชัดเจนว่า พลเมืองคือบุคคลผู้ที่ไม่ปรารถนาไปครอบงำใคร แต่ก็ไม่ต้องการให้ใครครอบงำ บงการหรืออุปถัมภ์ค้ำจุนตนเอง²⁴ ส่วนงานของปริญญา เทวานฤมิตรกุล เขียนหนังสือ การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง ได้อ้างถึง พลเมืองของ UNDP มาเป็นกรอบในหนังสือดังกล่าวว่าพลเมืองต้องมี 6 ประการ คือ (1) ความรับผิดชอบตนเองและพึงได้ (2) เคารพสิทธิผู้อื่น (3) เคารพความแตกต่าง (4) เคารพหลักความเสมอภาค (5) เคารพกติกา (6) รับผิดชอบต่อสังคมและส่วนรวม จากนั้นปริญญา เทวานฤมิตรกุล ได้สรุปเหลือเพียง 3 คุณลักษณะ คือ (1) เคารพผู้อื่น เคารพสิทธิผู้อื่น เคารพความแตกต่าง เคารพความเสมอภาค (2) เคารพกติกา (3) มีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อสังคมและตนเอง²⁵ คุณลักษณะเหล่านี้แม้ว่าจะจะเป็นความหมายซ่อนเร้นต่อการเป็นพลเมืองของระบบการเมืองประชาธิปไตยแบบตัวแทนก็ตาม แต่ก็เห็นได้ว่างานนี้ยังอธิบายถึงภาพลักษณ์ของปัจเจกบุคคลอย่างชัดเจน งานของณรงค์ บุญสวยขวัญ ชี้ว่าคุณลักษณะของพลเมืองนั้นสมควรเน้นที่การตระหนักรู้จากภายในของตนเองก่อน นั่นคือตระหนักในคุณค่าของความมีเกียรติภูมิ ความมีศักดิ์ศรี ความมีคุณค่าในตัวของตัวเอง²⁶ สัมพันธ์กับงานของของ Engin F. Isin.²⁷ และงานอมตะของการอธิบายการเมืองประชาธิปไตยหลังทศวรรษ 1980 เดกเช่นงานที่เขียนโดย Robert D. Putnum ที่กล่าว

²³ ณรงค์ บุญสวยขวัญ. 2549

²⁴ เอนก เหล่าธรรมทัศน์. 2556. หน้า 17 - 18

²⁵ ปริญญา เทวานฤมิตรกุล. การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง. 2555 หน้า 30 - 35

²⁶ ณรงค์ บุญสวยขวัญ. การจัดการทางสังคม การจัดการความเคลื่อนไหวของกลุ่มองค์กรประชาชน กลุ่มองค์กรทางสังคม.

²⁷ Engin F. Isin. 2002. P 307

ถึงลักษณะของประชาธิปไตยสมัยใหม่ที่จะต้องประกอบด้วยพลเมืองในภาคประชาสังคม งานนี้ให้คุณค่าของพลเมืองในประชาสังคมที่ต้องมีบทบาทในการจรรโลงประชาธิปไตยด้วย²⁸ เช่นเดียวกับงานของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล ก็ได้อธิบายถึงคุณลักษณะของพลเมืองที่มีกระบวนการตอบโต้กับอำนาจการเมืองในระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทน²⁹ งานของ ธเนศวร์ เจริญเมือง ได้เสนอให้เห็นตัวอย่างบุคคลอันเป็นชีวิตของพลเมืองหลาย ๆ คนในอดีตที่โดดเด่นและมีบทบาทสำคัญต่อสังคม และเขาได้เขียนให้เข้าใจถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อคุณลักษณะของปัจเจกบุคคลที่โดดเด่นในอดีต คือ บุคคลที่ต่อสู้กับอำนาจรัฐที่ไม่ชอบธรรม³⁰ เช่นนี้ ทำให้ความเป็นการเมืองในฐานะปัจเจกบุคคลเป็นประเด็นที่ต้องสนใจไปที่การใช้อำนาจของตนเอง เป็นการเปิดตัวตนของบุคคลในพื้นที่ทางสังคมผ่านกระบวนการสำแดงเชิงอำนาจให้เป็นที่ยอมรับ เพิ่มคุณค่าทางการเมืองของบุคคล โดยลดหรือปลดอกรถูกกดขี่ ปฏิเสธการถูกรอบงำ ชี้หน้า ไม่ถูกระดมหรือเกณฑ์อย่างไม่รู้เท่าทัน

ผู้นำ แกนนำ

คุณลักษณะของการเมืองภาคพลเมืองที่ต้องมีผู้นำ แกนนำ แม้ว่ากรกล่าวถึงพลเมืองจะเน้นความเสมอภาค ความเท่าเทียมกัน ดั่งนัยที่กล่าวมาแล้วข้างต้นก็ตาม แต่เมื่อมีกลุ่มคน องค์กร ขบวนการทางสังคมที่เป็นผลรวมของการกระทำร่วมกันของปัจเจกบุคคลย่อมเลี่ยงไม่ได้ที่จะไม่มี “กระบวนการการนำ” กระบวนการที่ว่า คือ กริยาการนำเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับกริยาของการตาม ดังนั้น “ผู้นำ” ของกลุ่ม องค์กร ขบวนการจึงเกิดขึ้นตามธรรมชาติของกระบวนการทางสังคม “ผู้นำ” จึงเป็นบุคคลที่มีสถานภาพของการนำที่มีบุคคลอื่นปฏิบัติตามในการทำกิจกรรมร่วมกัน เพียงแต่ว่างานวิชาการด้านพลเมืองที่นำเสนอเกี่ยวกับ “ผู้นำ” โดยเฉพาะผู้นำทางสังคม ไม่ว่าจะเป็ผู้นำในภาค

²⁸ การจรรโลงประชาธิปไตยเป็นแนวคิดอธิบายการเมืองของความเป็นประชาธิปไตยหลัง 1989 ค่าแปลเป็นภาษาไทยนี้ถูกนำเสนอขึ้นในการสัมมนาทางวิชาการโดยคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อต้นศตวรรษที่แล้ว

²⁹ เก็บความจากงานของ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. 2547. อ้างแล้ว. หน้า 194 - 196

³⁰ เก็บความและตีความจากงาน ธเนศวร์ เจริญเมือง. 2548. หน้าคำนำ 10 - 13

พลเมือง หรือผู้นำประชาสังคมมีน้อย ทั้งในงานต่างประเทศและไทย คงเขียนให้ทราบเพียงว่ามีผู้นำ แกนนำในกิจกรรมการเคลื่อนไหวก็ยอมรับแต่ไม่ระบุและอธิบายถึงผู้นำอย่างละเอียดเพียงพอให้ทราบและเข้าใจทางวิชาการ งานของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล³¹ เองก็ยอมรับถึงแกนนำของภาคประชาชนที่ต้องมีในกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม งานของประกาศ ปิ่นตบแต่ง³² ตลอดจนถึงงานของไพฑูรย์ โปธิสว่าง ก็อธิบายเพียงลักษณะสำคัญ ๆ เชิงแนวคิดมากกว่าพรรณนาและอธิบายข้อมูลจากการศึกษาเชิงประจักษ์³³ ประเด็นบุคคลที่เป็นผู้นำกลุ่มองค์กร ขบวนการทางสังคมจึงมีการศึกษาอย่างจำกัด อย่างไรก็ตามมีงานทำนองนี้ที่ศึกษาผู้นำทางสังคม อันชี้ให้เห็นถึงความเป็นพลเมืองของผู้ที่ถูกศึกษาอยู่บ้าง เช่น เมื่อ พ.ศ. 2532 สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยสัมพันธ์ เตชะอริก และคณะ ได้ศึกษาผู้นำท้องถิ่น ซึ่งความจริงแล้วคือผู้นำทางสังคม 7 ท่าน³⁴ ในหนังสือที่ชื่อว่า “ศักยภาพและเครือข่ายผู้นำท้องถิ่น” เพื่อเป็นเหมือนคู่มือในการพัฒนาชนบท เห็นว่าความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้านขึ้นอยู่กับผู้นำ³⁵ ส่วนในพื้นที่ภาคใต้ นั้นพบว่า มีการให้ความสำคัญแก่ผู้นำผ่านผลงานเขียนของนักพัฒนาเอกชน เช่น พ.ศ. 2545 สำนักพิมพ์เดอะไฟกัส ได้ผลิตงานเกี่ยวกับผู้นำทางสังคมในการเคลื่อนไหวแบบเย็น ๆ ด้วยการถอดบทเรียนประสบการณ์ชีวิตของผู้นำเกี่ยวกับ “องค์กรการเงินชุมชน” ในภาคใต้ออกมาในชุดหนังสือประมวลความรู้ “จตุรเทพภูมิปัญญาใต้”³⁶ เป็นผู้นำองค์กรการเงินจำนวน 4 ท่าน แยกเป็นท่านละเล่ม รวม 4 เล่ม³⁷ และในปีเดียวกันนี้สำนักพิมพ์ เดอะไฟกัสได้พิมพ์หนังสือ “ทุน 13 ความคิด 13 ศิลปจารย์ มหาวิทยาลัยชุมชนปักษ์ใต้”³⁸ ที่ถอดประสบการณ์ บทเรียนการทำงานทางสังคมเพื่อสาธารณประโยชน์ของชุมชน และ

³¹ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. 2548. หน้า 189 - 190, 198 - 199

³² ประกาศ ปิ่นตบแต่ง. 2541 หน้า 104 - 107

³³ ไพฑูรย์ โปธิสว่าง. 2532 หน้า 165 - 169

³⁴ ได้แก่ 1) พระครูพินิจประชานาถ 2) พระครูสุภาจารวัฒน์ 3) มหาอยู่ สุนทรธัย 4) นางบุญสวย ลวดอุโป 5) ครูสุน รูปสูง 6) ครูสาคร พรหมภูววัลย์ 7) นายเดชา ผาสุก

³⁵ สัมพันธ์ เตชะอริก และคณะ. 2532

³⁶ หนังสือนี้ได้รับการสนับสนุนจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF)

³⁷ ได้แก่ 1) ครูชบ ยอดแก้ว 2) กำนันอัมพร ต้วงปาน 3) นายเคล้า แก้วเพชร 4) นายลักษณ์

หนูประดิษฐ์

³⁸ นิคม ภูสกุลสุข (บรรณาธิการ). 2545

หวังใช้หนังสือนี้เป็นเครื่องมือในการเชื่อมเครือข่ายของผู้นำทางสังคม ในการนำกลุ่ม องค์กรต่าง ๆ ทั้ง 13 ราย ให้เข้าใจเกี่ยวกับพลังของผู้นำทางสังคมใน กระบวนการจัดการตนเองผ่านกลุ่ม องค์กรทางสังคม ผู้นำเหล่านี้ได้รับการยอมรับจาก สังคมจึงเป็นผู้นำ ทำให้ผู้นำ แกนนำพลเมือง คือ บุคคลที่ได้รับการยอมรับทางสังคมอัน มาจากประสบการณ์ของบุคคลเหล่านั้นทั้งสิ้น ส่วนงานวิชาการเกี่ยวกับผู้นำทางสังคม อีกชุดหนึ่ง เน้นการศึกษาในพื้นที่ภาคกลางเป็นส่วนใหญ่ เมื่อ พ.ศ. 2546 ดำเนินการ โดยศูนย์สาธิตประโยชน์และประชาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์³⁹ ได้ศึกษาชีวิตและผลงานของผู้นำประชาสังคม 8 ท่าน แยกออกเป็นงานหนังสือ 8 เล่ม⁴⁰ อันมีศาสตราจารย์ ดร.จรี วิจิตรวาทการ ในฐานะผู้รับผิดชอบโครงการศึกษาที่ระบุว่า “...บุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการชักจูงสานสัมพันธ์และสานภารกิจการกระทำเพื่อ ประโยชน์แก่สังคม เช่น ผู้นำองค์กรประชาสังคมล้วนเป็นพลังสำคัญในการส่งเสริมและ สนับสนุนการพัฒนาที่ความยั่งยืนและประชาสังคมที่เสมอภาค...”⁴¹ ทั้งหมดทั้งปวง ที่กล่าวมาเป็นเรื่องของความสำคัญและลักษณะของผู้นำ แกนนำภาคพลเมือง ซึ่งมีความ สำคัญมากขึ้นในการเคลื่อนไหวทางสังคมของพลเมือง ทั้งนี้ ยังมีอีกประเด็นหนึ่งที่ยัง ต้องการอธิบายขยายความ คือ พฤติกรรมการนำหรือลีลาการนำทางสังคมที่มีฐาน ของความเชื่อ ความไว้วางใจและความศรัทธา มารองรับมากกว่าการใช้กำลังและเงื่อนไข อื่น ๆ พร้อมกับประเด็นผู้นำกับแกนนำที่แตกต่างกันไป ทั้งนี้อาจจะเป็นกลยุทธ์ของ การเคลื่อนไหวที่มีรูปแบบปฏิสัมพันธ์กับอำนาจรัฐ เช่น การเคลื่อนไหวทางสังคม แบบเย็นที่อาจจะแสดงให้เห็นผู้นำได้ชัดเจนกว่าการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบร้อน ที่สุ่มเสี่ยงต่ออันตรายและการถูกตอบโต้การเคลื่อนไหวของอำนาจรัฐ

³⁹ จรี วิจิตรวาทการ. 2546

⁴⁰ ได้แก่ 1) พระราชธรรมเจดีย์อาจารย์ 2) พระพิศาลธรรมพาที 3) พระสุบิน ปณีโต

4) เมชีคันสนีย์ เสถียรสุต 5) ศรีสว่าง พ่วงศ์แพทย์ 6) ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม 7) มีชัย วีระไวทยะ 8) สุธีรา วิจิตรานนท์ ทอมสัน

⁴¹ เป็นคำที่ปรากฏในคำนำของหนังสือชุดนี้ทุกเล่ม รวมทั้งสิ้น 8 เล่ม

การเชื่อมโยงเครือข่าย

คุณลักษณะประการสุดท้าย ของการเมืองภาคพลเมืองที่เน้นการเชื่อมโยงเครือข่าย (Social Networking) เป็นความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม องค์กรทางสังคม มีความจำเป็นและเป็นคุณสมบัติประการสำคัญของกลุ่ม องค์กรประชาสังคมหรือพลเมือง มีการตีความว่าการเชื่อมโยงเครือข่ายทางสังคม คือ ทูทางสังคม (Social Capital)⁴² เป็นต้นว่างานชื่อดังของ Robert D. Putnam ชื่อ Making Democracy Work : Civic Traditional in Modern Italy บทที่ 6 ที่กล่าวโดยสรุปว่า การเชื่อมโยงเครือข่ายทางสังคมของสมาคมต่าง ๆ ความเป็นเพื่อนบ้าน ความร่วมมือ สโมสรกีฬา พรรคต่าง ๆ อาจจะเป็นความสัมพันธ์แบบภาคีต่อการเกี่ยวข้องกับกิจการสาธารณะ Putnam สรุปว่า เครือข่ายทางสังคมที่ผูกพันกับงานสาธารณะเป็นสาระสำคัญของทูทางสังคม เพราะเครือข่ายเป็นความร่วมมือบนฐานประโยชน์ร่วมกันและมีพลังอำนาจสูง⁴³ งานของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ประภาส ปิ่นตบแต่ง งานของณรงค์ บุญสวยขวัญ งานของสมพงศ์ จิตรระดับ และคณะ ได้จัดการศึกษาเพื่อพัฒนาภายใต้โครงการสร้างความเป็นพลเมืองดีในสภาเด็กและเยาวชนระดับท้องถิ่น ก็ให้ความสำคัญกับ “ความเป็นเครือข่ายเยาวชน”⁴⁴ ทั้งนี้ในงานหลาย ๆ ชิ้นที่กล่าวแล้วข้างต้น และงานวิชาการอีกมากในการศึกษาระยะทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา นอกจากนี้ในเชิงปรากฏการณ์ทางสังคมการเมือง พบกระบวนการของขบวนการทางสังคมว่าด้วยการเชื่อมโยงเครือข่ายของกลุ่ม องค์กรทางสังคม เป็นผลให้คนตัวเล็ก ๆ คนที่เสียงน้อย ไร้เสียง ไร้สิทธิ์ ซึ่งรวมกันเป็นกลุ่ม องค์กร และสร้างเครือข่าย เป็นขบวนการทางสังคม (Social Movement) จนเป็นตัวกระทำทางการเมืองใหม่ที่มีความชอบธรรมมากขึ้นในบริบทรัฐไทยก้าวสู่สังคมการเมืองที่เป็นรัฐแบบพหุนิยม (Plural State) เฉกเช่นในยุคปัจจุบัน การเชื่อมโยงเครือข่ายจึงส่งผลให้เกิดลักษณะของการเพิ่มพลังอำนาจแบบทวีคูณของพลเมืองและทำให้เพิ่มพลังอำนาจ

⁴² Putnam, Robert D. 1992 : 171, 173, 181 สรุปว่า ในอิตาลีตอนเหนือที่มีทูทางสังคมที่มาจากบรรทัดฐานทางสังคมเกี่ยวกับการช่วยเหลือเกื้อกูล การเชื่อมโยงเครือข่ายของสังคมต่อการเกี่ยวข้องกับกิจการสาธารณะ ความร่วมมือ สหภาพหรือสโมสรต่าง ๆ ในสังคมที่มีมากกว่าฝ่ายใต้ของอิตาลี

⁴³ Putnam, Robert D. 1992 : 173

⁴⁴ สมพงศ์ จิตรระดับ และคณะ. 2555

ของการเมืองภาคพลเมืองในฐานะตัวกระทำทางการเมืองของกระบวนการใช้อำนาจในกระบวนการกำหนดนโยบายรัฐ หากจะพิจารณาถึงประโยชน์มีหลายประการ เป็นต้นว่า 1) เป็นเทคนิควิธีในการร่วมมือช่วยเหลือระหว่างกันระหว่างองค์กรเพื่อสนับสนุน ช่วยเหลือให้สมาชิกมีทรัพยากร การให้กำลังใจระหว่างกัน การแลกเปลี่ยนข้อมูลสารสนเทศ ทักษะความรู้ 2) เป็นการประหยัดทรัพยากรและประหยัดเวลา 3) สามารถทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์กิจกรรมสาธารณะของประชาชนทั้งในเชิงสาธารณะทุกระดับตั้งแต่ท้องถิ่น ชาติ และนานาชาติ 4) ช่วยให้เกิดการปรับตัว เข้าใจปัญหาและประเด็นการพัฒนาที่ซับซ้อน 5) เครือข่ายทางสังคมก็ยังคงเป็นหัวใจในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในหมู่บ้านหรือชุมชนได้⁴⁵

อย่างไรก็ตามการทำกิจกรรมร่วมกับสมาชิกคือ กลุ่ม องค์กรจากประเด็นปัญหาและความต้องการร่วมกันด้วยความเป็นอิสระ และมาจากความสมัครใจ จึงเป็นกิจกรรมที่ทำให้แต่ละกลุ่มองค์กรสามารถรักษาอัตลักษณ์ของกลุ่ม องค์กรที่มีลักษณะเป็นปฏิสัมพันธ์แนวราบหรือแนวนอนหรือเชิงภาคี ระหว่างกลุ่มกับกลุ่มหรือองค์กรต่อองค์กร โดยมีรูปแบบการเชื่อมโยงเครือข่าย 5 รูปแบบ เป็นต้นว่า เชื่อมด้วยความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล, ด้วยเทคโนโลยีการสื่อสาร, เชื่อมด้วยผ่านกลุ่ม, เชื่อมด้วยการคิด การกระทำร่วมกันและเชื่อมด้วยเครื่องมือสื่อสารอิเล็กทรอนิกส์ โดยมีตัวแบบความสัมพันธ์ของการจัดการเครือข่ายที่หลากหลาย ทำให้เครือข่ายทางสังคมเป็นกลไกและกระบวนการทางการเมืองของพลเมือง หรือเป็นเครื่องมือของพลเมืองเพื่อตอบโต้และแสดงอำนาจของพลเมืองในปริมนทลอำนาจรัฐเช่นเดียวกับประเด็นอื่น ๆ ทั้ง 3 ประเด็นที่กล่าวแล้วข้างต้น

บทสรุป

จากการทบทวนวรรณกรรมทางวิชาการเกี่ยวกับพลเมืองและการเมืองภาคพลเมืองพบประเด็นสำคัญ ๆ หลายประเด็น สามารถสรุปได้ชัดเจนว่ามีลักษณะร่วมกัน 4 ประเด็น หรือ 4 ประการ คือ

⁴⁵ เก็บความเชิงสรุปจาก Starkey. 1997, p 2 ; สีลาภรณ์ บัวสาย, 2547, หน้า 16

- ประการแรก กลุ่ม องค์กร หรือขบวนการทางสังคม
 ประการที่สอง คุณลักษณะของผู้นำ แกนนำ
 ประการที่สาม คุณลักษณะของสมาชิก
 ประการที่สี่ การเชื่อมโยงเครือข่าย

จากลักษณะทั้ง 4 ประการดังกล่าวแล้วนั้น ผู้วิจัยได้นำมาเป็นฐานคิดที่สำคัญในการ “สร้างตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้การเมืองภาคพลเมือง” แม้ว่าจะเป็นเรื่องที่ไม่ง่ายในการสร้างตัวชี้วัดทางสังคมที่มีระบบคุณค่า มีความรู้สึก ความเชื่อร่วมอยู่อย่างไม่อาจจะแยกได้ แต่ในสังคมยุคใหม่ภายใต้กระบวนการบริหารจัดการแบบใหม่⁴⁶ ที่มีอิทธิพลในการบริหารจัดการแบบใหม่โดยเฉพาะเกี่ยวกับประเด็นสาธารณะ หรือเรื่องทางสังคมต่าง ๆ พบว่า มีความพยายามสร้างตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้อื่น ๆ กันเป็นจำนวนมาก⁴⁷ แม้ว่าการสร้างตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้จะใช้วัดกับสิ่งที่เป็นอยู่ก็ตาม แต่บางครั้งหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่พยายามนำเอาระบบคุณค่าใส่ไว้ในการวัด ดังนั้นพบว่าหลายตัวบ่งชี้อาจจะสอดคล้องที่ควรจะเป็นเข้าไปเป็นตัวบ่งชี้ด้วย เอกชนที่กาญจนา แก้วเทพ⁴⁸ กล่าวไว้ในการสร้างตัวชี้วัดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในการร่วมกันกำหนดเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม การกำหนดตัวชี้วัดเพื่อการนี้ถือว่าต้องเป็นกิจกรรมรวมหมู่ของสมาชิกในสังคม กาญจนา แก้วเทพระบุว่า ต้องเข้าใจสภาพสังคมอย่างแท้จริง เพื่อลดความบิดเบือนไปจากสภาพที่เหมาะสมและเป็นจริง รวมทั้งปรุงแต่งสังคมให้มีที่คณะที่เหมาะสมและถูกต้อง ทั้งนี้ต้องสร้างวัฒนธรรมใหม่ที่เอื้อต่อการขยายฐานความเข้าใจอย่างมีเหตุผลของประชาชนในเรื่องการเคลื่อนไหวทางสังคมให้กว้างขึ้น นอกจากนี้กาญจนา แก้วเทพ ยังได้เสนอต่อว่า ภาวะที่สังคมขาดองค์ความรู้ที่สมดุลระหว่างการเคลื่อนไหวทางความคิด กับการเคลื่อนไหวทางกิจกรรม จึงต้องสร้างให้ประชาชนมีคุณลักษณะที่หลากหลายได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมใน

⁴⁶ การบริหารแบบใหม่นี้กล่าวในบริบทหลัง 1990 ที่เน้นการบริหารจัดการที่สร้างตัวชี้วัดความสำเร็จทั้งในเชิงกระบวนการ ผลิตภาพในส่วนภาครัฐนั้น ที่มีอิทธิพลมากได้แก่ New Public Management = NPM, Good Governance = GG

⁴⁷ มีความพยายามสร้างตัวชี้วัดกันมาก เป็นต้นว่า ตัวชี้วัดความสุข ตัวชี้วัดความเข้มแข็ง

⁴⁸ กาญจนา แก้วเทพ. 2541

กระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อคุณภาพชีวิตให้มากที่สุด โดยอาจจะต้องสร้างเครื่องชี้วัดขึ้นมาจากกรณีต่าง ๆ หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ โดยใช้แนวคิดทฤษฎี และการศึกษา หรืออาจจะเปรียบเทียบกับปรากฏการณ์เช่นนี้ ผู้วิจัยจึงเห็นคล้อยตามทัศนะกาญจนา แก้วเทพ ที่กล่าวแล้ว นั่นคือ ตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้ขึ้นต้องเปิดพรมแดนความรู้ตามคำว่า “ต้องสร้างวัฒนธรรมใหม่ที่เอื้อต่อการขยายฐานความเข้าใจอย่างมีเหตุผลของประชาชนในเรื่องการเคลื่อนไหวทางสังคม” ตัวบ่งชี้ต้องมีเป้าหมายเพื่อการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพลเมืองและการเมืองภาคพลเมืองด้วย ในประการต่อมาการสร้างตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้ต้องมาจากทั้งสองส่วน คือ ส่วนที่ว่าด้วยแนวคิด ทฤษฎี และปรากฏการณ์ที่เป็นจริงในปริมณฑลการเมืองภาคพลเมือง เพื่อจะได้มีโอกาสให้พลเมืองในฐานะเจ้าของวัฒนธรรมการเมืองได้มีโอกาสมีส่วนร่วมต่อการแสดงความคิดเห็น นั่นคือ การสร้างตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้ต้องมาจากวิธีวิทยาอีกกระบวนการหนึ่งคือ ข้อมูลภาคสนาม และสัมพันธ์กับตัวอย่างงานของณรงค์ บุญสวยขวัญ และคณะ⁴⁹ ก็ดี งานของวรรณธรรม กาญจนสุวรรณ⁵⁰ ก็ดี ต่างก็มีประสบการณ์คล้ายคลึงกันในเชิงวิธีวิทยาการสร้างตัวบ่งชี้ทางสังคมจากการทั้งทบทวนเอกสารทางวิชาการและการศึกษาจากพื้นที่หรือภาคสนามจริง จากนั้นก็นำมาสังเคราะห์ยกระดับขึ้นเป็นแนวคิดเพื่อสร้างตัวชี้วัดหรือข้อสรุป เพื่อจัดทำตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้ โดยในงานวิจัยนี้จึงขอเสนอตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้บอกการเมืองภาคพลเมืองในบริบทประชาธิปไตยไทยว่ามีตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้บอกเชิงแนวคิด 4 ประการ ดังที่เสนออธิบายและสรุปไว้แล้วข้างต้น

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ. (ม.ป.ป.). แนวคิดเกี่ยวกับตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม : ระดับกลุ่มชุมชน. ม.ป.ท.
- ไชยยนต์ ชัยพร. (ม.ป.ป.). เอกสารประกอบการบรรยายปรัชญาการเมือง. กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

⁴⁹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ และคณะ. 2551

⁵⁰ วรรณธรรม กาญจนสุวรรณ. 2551

- ณรงค์ บุญสวยขวัญ. (2547). การจัดการทางสังคม การจัดการความเคลื่อนไหวของ
กลุ่มองค์กรประชาชนกลุ่มองค์กรทางสังคม. นครศรีธรรมราช : เอกสาร
การสอนวิชาการจัดการทางสังคม มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.
- . (2552). การเมืองภาคพลเมือง. กรุงเทพฯ : ศูนย์เศรษฐศาสตร์การเมือง
คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- . (2549). ขบวนการปฏิบัติการประชาสังคมกับการทำทนายอำนาจรัฐในพื้นที่
ลุ่มน้ำปากพนัง. กรุงเทพฯ : ดุษฎีนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (รัฐศาสตร์),
มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ณรงค์ บุญสวยขวัญ และคณะ. (2551). ตัวชี้วัดทางสังคมเศรษฐกิจเพื่อบริหารจัดการ
ลุ่มน้ำปากพนัง. นครศรีธรรมราช : โครงการวิจัยและพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง
มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุน
งานวิจัย (สกว.).
- ทอม เมอร์ดิส. (บ.ก). (2525). ขบวนการความเคลื่อนไหว : อีกโลกหนึ่งจะเป็นจริงได้หรือไม่.
ม.ป.ท.
- ธเนศวร์ เจริญเมือง. (2548). แนวคิดว่าด้วยพลเมือง. กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า.
- นฤมล ทับจุมพล. (2543). ประชาธิปไตยรากหญ้า : ข้อสังเกตบางประการจาก
บทบาททางการเมืองขององค์กรประชาชนรากหญ้า. ใน ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ
(บรรณาธิการ). ลูกขึ้นสู่. ศูนย์เศรษฐศาสตร์การเมือง. กรุงเทพฯ : คณะ
เศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นิคม ภูสกุลสุข. (บ.ก.). (2545). ทูน 13 ความคิด 13 ศิลปจารย์ มหาวิทยาลัยชุมชน
ปักข์ใต้. กรุงเทพฯ : เดอะโฟกัส.
- นันทิยา หุตานวัตร และณรงค์ หุตานวัตร. (2546). การพัฒนาองค์กรชุมชน. กรุงเทพฯ :
สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน.
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2541). การเมืองบนท้องถนน : 99 วันสมัชชาคนจนและ
ประวัติศาสตร์การเดินขบวนชุมนุมประท้วงในสังคมไทย. กรุงเทพฯ :
มหาวิทยาลัยเกริก.
- ปริญญา เทวานฤมิตรกุล. (2555). การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสร้าง
เสริมสุขภาพ.

- อนุชาติ พวงสำลี และอรทัย อาจอ่ำ. (2541). การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) .
- พีรธร บุญรัตนพันธ์. (2522). กลุ่ม องค์การทางสังคม. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- ไพฑูริย์ โพธิสว่าง. (2532). ผู้นำชุมชนชนบทไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : ศึกษาเฉพาะกรณีปัจจัยที่ทำให้เกิดอำนาจและการสร้างอำนาจให้กับตน. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ภูมิธรรม เวชยชัย. (2527). บทบาทขององค์กรอาสาสมัครเอกชนในการสร้างสถาบันเกษตรกรเพื่อการพัฒนา : ศึกษากรณีการสร้างกลุ่มธนาคารชาวนาขององค์การอนุเคราะห์เด็กเปรียบเทียบกับอ้างอิงการสร้างกลุ่มธนาคารข้าวของชมรมการพัฒนาชุมชน. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมพงศ์ จิตระดับ และคณะ. (2555). โครงการสร้างความเป็นพลเมืองดีในสภาเด็กและเยาวชนประชาธิปไตยไทย. ทุนสนับสนุนจากทุนปรีดี พนมยงค์ มูลนิธิ 50 ปี ธนาคารแห่งประเทศไทย.
- สัมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2532). ศักยภาพและเครือข่ายผู้นำท้องถิ่น. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สีลาภรณ์ บัวสาย. (2542). แนวคิดเกี่ยวกับตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม : ระดับกลุ่มชุมชน. ใน อนุชาติ พวงสำลี และอรทัย อาจอ่ำ. การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) .
- สุรพล จรรยากุล. (2542). ปรากฏการณ์ประชาคมในตำบลบ้านสระ อำเภอสามชูก จังหวัดสุพรรณบุรี. ชุดโครงการ ปัจจัยการเป็นประชาคมตำบล. กรุงเทพฯ : กองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. (2548). บทบาทของการเมืองภาคประชาชนในการพัฒนาระบบระดับท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : สำนักงานสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- วรรณธรรม กาญจนสุวรรณ. (2551). กระบวนการการจัดการชุมชนเข้มแข็ง : รูปแบบปัจจัยและตัวชี้วัด. ปริญญาานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขา รัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

- ไวทิสัย สมุทรภักดี และเพ็ญพักตร์ ทองแท้. (2530). การตอบสนองต่อนโยบายการพัฒนา
อุตสาหกรรมสารเคมี : ศึกษาเฉพาะกรณีโรงงานแทนทาลัม จังหวัดภูเก็ต
พ.ศ. 2529. กรุงเทพฯ : รายงานวิจัยเสนอศูนย์ศึกษา การพัฒนาสังคม
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อนุชาติ พวงสำลี และกฤติยา อาชวนิจกุล (บ.ก). (2542). **ขบวนการประชาสังคมไทย :
ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
(สกว.).
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2556). **การเมืองของพลเมือง : สู่สหัฐวรรษใหม่**. (พิมพ์ครั้งที่ 6).
กรุงเทพฯ : คบไฟ.
- . (2542). **ส่วนรวมที่มีใช้รัฐ : ความหมายประชาสังคม**. ในอนุชาติ พวงสำลี
และกฤติยา อาชวนิจกุล (บ.ก). **ขบวนการประชาสังคมไทย : ความเคลื่อนไหว
ภาคพลเมือง**.
- Baker, Gideon. (1999). **The Taming of the Idea of Civil Society Theory**.
Democratization, Autumn 1999, 6 (3).
- Bryant Coralie, Couise G. White. (1984). **Managing Rural Development
with Small FarmerParticipation**. Kumarian Press.
- Dalton. Russell J. **Citizen Politics in Western Democracies**. Chatham House
Publishers . (1988). Engin F. Isin. **City, Democracy and Citizenship : Historical
Images, Contemporary Practices**. In Engin F. Isin, Bryan S. Turner (ed).
- Denhardt Robert. (2004). **Theories of Public Organization**. (4th ed). Thomson
Wadsworth.
- Etzioni Amitai. (1993). **The Spirit of Community : The Reinvention of
American Society**. A Touchstone Book.
- Haynes Jefe. (1997). **Democracy and Civil Society in The Third World :
Politics & New Political Movements**. Polity.
- Hoffman, John. (2004). **Citizenship beyond the State**. Sage Publication.
Handbook of Citizenship Studies. SAGE Publications. 2002

- LoGerfo, James, Paul. (1997). **Civil society and Democratization in Thailand 1973 - 1992**. Dissertation Columbia University.
- Mathews, David. (1999). **Politics for People : Finding a responsible Public voice**. University of Illinois.
- Maurice Roche. (2002). **Social Citizenship : Grounds of Social Change**. In Engin F. Isin, Bryan S. Turner (ed). Handbook of Citizenship Studies. SAGE.
- Morgan, Gareth. (1986). **Images of Organization**. Sage Publications. 1986
- Porta, Donatella della. (2013). **Can Democracy be saved?**. Polity. 2013
- Putnam, Robert D. (1992). **Making Democracy Work : Civic Traditional in Modern Italy**. Princeton University.
- Roche, M. (2002). **Social Citizenship : Grounds of Social Change**. In Engin F. Isin, Bryan S. Turner (ed). Handbook of Citizenship Studies. SAGE
- Starkey, P. (1997). **Networking for Development**. London : International Forum for Rural Transport and Development (IFRTD).